

Kristina Pranjić
**PRISPEVEK
UMETNOSTI IN
NEDVOJNOSTI K
ZNANSTVENEMU
RAZISKOVANJU
PRVOOSEBNEGA
IZKUSTVA**

131-143

AKADEMIJA UMETNOSTI
UNIVERZA V NOVI GORICI
VIPAVSKA 13
5000 NOVA GORICA
KRISTINA.PRANJIC@UNG.SI

IZVIRNI ZNANSTVENI ČLANEK

UDK: 7.01:613.481:165.194

::POVZETEK

ČLANEK SE POSVEČA PROBLEMATIKI preučevanja prvoosebnega izkustva, ki ga ni mogoče v popolnosti zvesti na objektivne (tretjeosebne) podatke, zaradi česar je oteženo vsakršno znanstveno preučevanje le-tega. Na začetku je predstavljena nevrofenomenologija, sodobna metoda, ki poskuša združiti naravoslovje in humanistiko, in tako preseči omenjeno oviro pri celovitem preučevanju doživljanja. Ob znanstvenih metodah in kodih se za raziskovanje prvoosebnega izkustva v članku izpostavi pomembnost umetnosti in izkušnje nedvojnosti. Umetnosti je namreč inherentna povezava oz. krožnost med subjektom in objektom (svetom), izkustvo nedvojnosti pa opozarja na primarno nedeljivost jaza in sveta. Umetniško delo se celostno dogodi v aktu recepcije dela – branja, poslušanja ali gledanja; njegov cilj ni razumevanje, ampak se zgodi v doživetju dela, ki mu stopamo naproti s celim (izkušenskim) telesom.

Ključne besede: prvoosebno izkustvo, nevrofenomenologija, nedvojnost, znanost in umetnost, semiotika

ABSTRACT

CONTRIBUTION OF ART AND NONDUALITY TO THE SCIENTIFIC RESEARCH OF FIRST-PERSON EXPERIENCE

In this article we address the problem of the study of first-person experience that cannot be completely reduced to objective (third-person) data, which makes any scientific research of it difficult. Initially, neurophenomenology, a contemporary method that attempts to combine natural science and the humanities, is presented to overcome this obstacle in the overall study of first-person experience. Additional to the scientific methods and codes, considerable attention is paid to the field of art and the experience of nonduality in order to explore first-person experience. Namely, for art, there is an inherent interaction between the subject and the object (the world), and the experience of nonduality points to the primary indivisibility of the self and the world. Work of art occurs in its entirety only in the act of reception of the work (reading, listening, watching); its goal is not in understanding, but in the experiencing of it with the whole (experiencing) body.

Key words: first-person experience, neurophenomenology, nonduality, science and art, semiotics

Razpravo začnemo s problematiziranjem znanstvenega raziskovanja prvoosebnega izkustva in možnostjo razrešitve s pomočjo znanstvene metode nevrofenomenologije. Naše področje interesa širimo z razmislekom o nekaterih predpostavkah moderne znanosti, ki predvideva, da je svet objektivna danost, katero je moč zajeti z znanstvenimi teorijami. Ob tem zagovarjamo drugačno stališče, ki pravi, da znanost ni zgolj objektivna reprezentacija, temveč (bolj ali manj »objektivna«) interpretacija (abstrahiranje) sveta ter aktivna so-proizvajalka družbene in kulturne stvarnosti, ki jo raziskujemo. Razmišljanje nadaljujemo z mističnim izkustvom, ki sloni na temeljni tezi o nedvojnosti zunanjega in notranjega sveta. Gre za bivanjsko spoznanje – ali bolje – vedenje (celo »ne-vednost«) o izvorni nedvojnosti, ki je onkraj mišljenja in ne pozna razlike med tistim, ki spoznava, in tistim, kar je objekt spoznavne. Zadnji del sklenemo s semiološkim očrtom – znanstvenemu spoznanju in logičnim znakom dodajamo neznanstvene umetniške kode, ki se lahko izkažejo kot primernejši za raziskovanje prvoosebnega izkustva. Umetnost namreč ne opisuje doživljanja, zato ne pride do izgub, do katerih pride v jeziku oz. jezikovnem izražanju/opisovanju. Umetniška in literarna dela evocirajo doživetje v drugi osebi – njihov cilj je namreč dosežen šele z recepcijo. Področje umetniškega izražanja in nedvojnosti mističnega izkustva tako prepoznavamo kot modela, ki lahko prispevata k raziskovanju prvoosebnega izkustva.

::ZNANSTVENO RAZISKOVANJE PRVOOSEBNEGA IZKUSTVA

Kvalitativno raziskovati subjektivno oz. fenomenalno izkustvo pomeni preučevati doživljanje s pozicije prve osebe – opisovati, na kakšen način človek doživlja pojave in kako se mu stvari zdijo (ne kako nekaj objektivno je oz. obstaja zunaj človeka). Empirični znanosti, ki temelji na objektivno preverljivih podatkih, še vedno ni uspelo dognati, na kakšen način bi lahko najbolj uspešno preučevala prvoosebno doživljanje, s katerim bi lahko odgovorili tudi na vprašanje, kaj pomeni biti človek ter kako in kje vznikne človekovo zavedanje. S preučevanjem človekovega doživljanja se v znanosti ukvarjajo področja psihologije, biologije in kognitivne znanosti. Klasično paradigmo kognitivne znanosti – kognitivizem – po kateri so možgani analogni strojni opremi, duševnost pa programski, je danes zamenjala bolj subtilna nevroznanost, ki z razvojem slikovnih tehnik možganov razkriva skrivnosti človekovega miselnega aparata (Vörös, 2013a: 113).¹ Kljub visoki tehnologiji, ki nam je omogočila različne načine skeniranja možganov, bi bilo naivno verjeti, da bomo z možgansko sliko lahko v popolnosti pojasnili naravo prvoosebnega doživljanja:

¹ Raziskovanje zavesti je izredno pomembno tudi za področje umetne inteligence – Igor Kononenko v razpravi, naslovljeni »Natural and Machine Learning, Intelligence and Consciousness«, izpostavlja »izkušenjsko, prvoosebno zavest« kot subjektivno, kvalitativno danost človeka (vezano na fenomene »življenja, inteligence in svobodne volje«), ki je neopisljiva algoritemsko, iz česar sledi teza, da človek lahko ustvari »bolj ali manj inteligentent sistem, vendar brez zavesti« (Kononenko, 2009: 251).

Tudi če [s tovrstnimi poskusi] skušamo ugotoviti, kaj se objektivno dogaja v možganih, nimajo slike, dobljene s fMRI ali PET, za raziskave zavesti nobenega pomena, če niso korelirane s testirančevimi prvoosebni izkustvi. V bistvu je edini razlog, da se nam možganska ali funkcionalna stanja zdijo pomembna, njihova domnevna korelacija z duševnimi stanji, ki pa smo jih identificirali po drugačni, izkustveni poti. [...] Interpretacija tretjeosebnih podatkov, nanašajočih se na zavest, zahteva, da smo seznanjeni s prvoosebni podatki. Če naj imajo predlagane razlage kakršenkoli smisel, moramo pred tem ustrezno proučiti polje eksplananduma (stvari, ki jo želimo pojasniti).²

Na težave znanstvenega raziskovanja prvoosebnega izkustva je opozarjal tudi humanist in fizik Ivan Supek, sicer velik zagovornik dialoga med filozofijo in naravoslovjem. Izpostavljal je problematičnost fizikalno-kemijskih raziskav, ki so utemeljene z »zunanji elementi«, kot so centimeter, sekunda in gram:³ »To [vprašanje jaza] je tako fizikalno-kemijski kot tudi filozofski problem. Raziskave fizikalno-kemijskih kompleksov bodo pridale pomemben aspekt k evoluciji življenja; vseeno pa bi bilo preveč zahtevati, da te na koncu ‚pojasnijo‘ tudi našo zavest. Fizikalno-kemijski modeli zajemajo tiste črte, ki se nahajajo na objektivnem polu naše dejavnosti in zaradi tega niti ne morejo zajeti tudi našega ega, ki se oglašuje v introspekciji.«⁴

Raziskovanje subjektivnega doživljanja ima smisel samo če poleg nevroznanstvenih podatkov upoštevamo tudi »objekt« raziskave (tisto, zaradi česa sploh delamo raziskavo), tj. prvoosebno doživljanje. Tu se znanstvenemu spoznanju pridruži fenomenologija, ki ni obremenjena z objektivacijo subjekta preučevanja in nudi dovolj izdelano metodološko polje za strukturiranje subjektivnega izkustva. Vidimo, da tovrstno raziskovanje nagovarja tako naravoslovje kot humanistiko (filozofijo) – vmesna pot se trenutno kaže kot dober način za celovito preučevanje doživljanja, ki ga ni mogoče v popolnosti zvesti na objektivne (tretjeosebne) podatke.

Takšen poskus je nevrofenomenologija Francisca Varele, ki jo raziskuje filozof Sebastian Vörös (2013a): gre za raziskovalno metodo, ki skuša premostiti prepad med prvoosebno subjektivnostjo in tretjeosebnimi podatki, tako da vključuje tako nevroznanstvene podatke kot tudi fenomenološko raziskavo prvoosebnega izkustva. Raziskovalni program nevrofenomenologije se od klasične nevroznanosti razlikuje v tem, da »prvoosebnim in tretjeosebnim perspektivam pripisuje *popolnoma enako-*

² Gallagher in Zahari V. Vörös, S. (2013a): *Podobe neupodobljivega: (Neuro)znanost, fenomenologija, mistika*. Ljubljana: KUD Logos in Znanstvena založba Filozofske fakultete, str. 217.

³ Supek tu sopolstavlja raziskovanje človekove zavesti s fizikalnimi raziskavami mikro sveta oz. mikro stanj, pri katerih naše deterministične sheme ter odnosi med strukturami in funkcijami ne veljajo več (250). S tem oživlja spremembo paradigme na področju fizike, ki se je zgodila na prehodu iz 19. v 20. stoletje, ko je znanost prodrla v svet, ki je bil prej izven dometa človekove neposredne percepcije – v strukturo atoma, kjer zakoni klasične mehanike niso več zadostni (elektron se lahko kaže kot val ali delec). S tem je predmetnost vse bolj izgubljala na konkretnosti in prehajala v vse večjo abstrakcijo. Povezavo »kvantnih procesov« in »zavestne izkušnje« opisuje Mitja Peruš v članku »Consciousness and Vision« (*Philosophical Insights about Modern Science*, Nova Science Publishers, 2009).

⁴ Supek, I. (1964): *Nauka, filozofija, umjetnost*. Zagreb: Školska knjiga, str. 209–210.

vreden status«, kar ima za cilj sočasno »naturalizacijo fenomenologije« in »fenomenologizacijo nevroznanosti« (Vörös, 2013a: 369).

Glavno metodološko orodje neurofenomenologije je fenomenološka redukcija Edmunda Husserla (*epoché* ali »postavljanje v oklepaj« – nem. *Einklammerung*; Husserl, 1997), ki se od nereflimirane introspekcije oz. »pogledom vase« razlikuje po tem, da gre za »drugostopenjsko« držo, ki preloži prezigodnje zaključke o izkustvu in tako subjektu omogoči reflektiran vpogled v svoje doživljanje: »[F]enomenološka redukcija nam omogoča začasno zavreti (,postaviti v oklepaj) naše vnaprejšnje predsodke, pričakovanja itd. o naravi izkustva in se prebiti nazaj do ,stvari [fenomenov] samih« (prav tam, 371–372). *Epoché* predstavlja možnost izstopa iz lastnega (avtomatiziranega) odzivanja in vrednotenja stvari, s tem pa omogoči pogled z distance, kjer jaz še ni vmešan v igro predmetov, ki stojijo v dometu njegove pozornosti:

Bistvo te metode je, da *vsaj začasno* zavremo – »postavimo v oklepaj« – svojo »naravno držo« do sveta, »nereflimirano stališče«, po katerem so *izkustveni pojavi* – pojavi, kakor so nam dani v izkustvu – locirani »v naši glavi« ali »našem duhu« in so zato ločeni od »predmetov v zunanjem svetu«. Z drugimi besedami, fenomenološka *epoché* od nas zahteva, da se osredotočimo na pojave kot take in jih ne dojemamo kot »[notranje] reprezentacije« ali »vmesnike«, tj. kot nekaj, kar le odraža »dejanske stvari« v »dejanskem [zunanjem] svetu«.⁵

Reflektirana drža fenomenološke redukcije omogoča premik od individualnega, subjektivnega doživljanja k obćim sklepom o človekovem naćinu razmišljanja in doživljanja. Ne gre torej za raziskovanje vsebine zavesti, ampak preućevanje naćina doživljanja. Dejstvo je, da vsi ljudje izkušamo, zanima pa nas, ali je moţno doloćiti skupne, univerzalne znaćilnosti človeške izkušnje v svetu.

Kljub neurofenomenološki metodi pa znanstveno raziskovanje izkustva še vedno ni preprosto. Sebastjan Vörös opozarja, da fenomenoloških »podatkov« v kontekstu naravoslovnih znanosti niti ne moremo imenovati podatki, saj bi le-ti za kaj takega morali biti intersubjektivno preverljivi (2013a: 220). Eksaktnosti imajo namreć strogo doloćeno teorijsko in metodološko zaledje, ki je potrebno za čim bolj objektivni opis dejstev in pojavov v svetu. Tudi kognitivni znanstvenik Urban Kordeš ugotavlja, da podatki fenomenološke raziskave niso objektivni, saj raziskovalec ni loćen od objekta svoje raziskave, zato fenomenološka preućevanja niso del znanosti (Kordeš, 2009: 192, 207). Ob tem pa nadaljuje, da jih lahko smatramo tudi kot znanstvene, ker gre za »sistematićno raziskovanje brez a priori postavljenih ciljev (za razliko od duhovnih praks tu ne vemo, kam gremo)« (prav tam, 207): »Će gledam na svojo izkušnjo skozi ,znanstvene‘ oći, je nimam namena spremeniti, am-

⁵ Vörös, S. (2013a): *Podobe neupodobljivega: (Neuro)znanost, fenomenologija, mistika*. Ljubljana: KUD Logos in Znanstvena zaloţba Filozofske fakultete, str. 222.

pak zgolj opazovati. Odsotnost namer, odsotnost sodb, da ne bežimo od tukaj-in-zdaj in opazujemo tisto, kar je tukaj – to so osnovne karakteristike znanstvenega dela. Če jih prenesemo na preučevanje izkušenj, dobimo meta-kognitivno dimenzijo, iz katere je možno opazovati izkušnjo skorajda nemoteno« (prav tam).

Ko Kordeš piše o fenomenoloških pristopih k prvoosebne raziskovanju, nava-ja, da je velik problem pri preučevanju tovrstnih pojavov dejstvo, da se ljudje ne za-vedajo procesa svojega mišljenja oz. ne znajo opazovati svoje »izkušnjske pokrajine« (2009: 191). Ker jo določa ravno subjektivnost oz. subjektu inherenten tok do-življanja, so za usmerjanje procesa lahko ključni tudi vsi zunanji dejavniki. Te bi bilo potrebno zvesti na minimum, saj je lahko rigidna sistematizacija odločilen usmerjevalec procesa, prav tako »nevtralen« opazovalec – znanstvenik. Določena stopnja vodil ali strukture je pri vsaki raziskavi seveda nujna; cilj raziskave so navse-zadnje podatki in ne prosta introspekcija. Da ne bi fenomenološko raziskovanje po-stalo lov na objekte v zavesti, je določanje paralel med psihičnimi procesi in živčnim sistemom nujna. Le tako bi lahko s preučevanjem različnih modalnosti doživljanja izdelali dovolj izdelano strukturo prvoosebnega izkustva, s katero bi dobili jasnejšo sliko obravnavanega fenomena.

::ZNANSTVENI »POGLED-OD-NIKODER«

V samem teoretičnem jedru znanosti stoji premisa, da lahko znanstveno pojasni-mo vse, kar je objektivno merljivo in opisljivo, pri čemer ni prostora za subjektiv-ne, kvalitativne opise. Znanstveno preučevanje se lahko zgodi samo znotraj mej di-skurzivnega ali pojmovnega mišljenja. Znanost nikakor ni sklop zgodovinsko in ideološko neobremenjenih resnic o svetu, o čemer priča tudi bogata zgodovina sa-mega pojma »znanost«. Tukaj velja omeniti največji odklon od današnje partikular-nosti znanja, ki ga predstavlja obdobje renesanse oz. renesančni »univerzalni člo-vek«, kot je bil Leonardo da Vinci. Ta je združeval znanost in umetnost ter izumljal potencialne nove tehnologije. Pri svojem delu je enakovredno uporabljal različne discipline, ki so se zares ločile šele s pojavom moderne znanosti. Sodobna znanost je produkt definicij in klasifikacij moderne logike. Razvoj znanstvene metode zbi-ranja podatkov z opazovanjem in eksperimentiranjem je bil pomemben korak k po-jasnjevanju stvari, ki niso očitne same na sebi in jih lahko zares razumemo šele z znanstvenim opisom.

»Epistemološka shema znanosti« je zgrajena na dveh predpostavkah – da sta su-bjekt in objekt ločena (dualizem) in da subjekt s svojo kognicijo predstavlja objek-tivno resničnost, ki jo opazuje zunaj sebe (reprezentacionalizem)« (Vörös, 2013a: 482). V znanosti deluje prepričanje, da človek raziskuje in reprezentira od sebe ne-odvisno okolje – da sta opazovalec in opazovano ločena. Iz tega izhodišča sledi do-mneva, da znanstvena raziskava operira z objektivnimi podatki in dobljenimi rezul-tati – cilj znanosti je, da pojasni naravo v njeni objektivni danosti, neodvisno od tega, kako jo vidi posameznik. Znanstvenik naj bi bil le vmesni medij, ki zbere po-

datke. Takšna teorija »pozablja [...] na očitno in še kako pomembno dejstvo, da *noben* pogled ni *breztelesen*« in da je vsako sklepanje opravljeno iz neke (ideološke) pozicije, ki je lahko sicer začasno postavljena v oklepaj, a gre kljub temu še vedno za prvoosebnega opazovalca (prav tam, 337). Kognitivni aparat znanstvenika ni zgolj orodje, ki zajema vnaprej dan svet ter ga objektivno predstavlja v znanstvenih razpravah:

Znanost je vselej produkt posebne skupine ljudi in odraža posebno teoretsko držo do sveta. Ta drža ni padla z neba, temveč ima svoje lastne predpostavke in vire. Znanstvena objektivnost je resda nekaj, k čemur moramo stremeti, a ob tem ne smemo pozabiti, da počiva na ugotovitvah in izkustvih posameznikov. Je vedenje, ki ga deli skupnost izkušajočih subjektov, in predpostavlja triangulacijo njihovih stališč in perspektiv.⁶

Po nevroznanstveniku Vareli spoznanje ni samo dejanje intelekta (možganov), ampak gre za pojav, ki se zgodi pri vmesnem so-dejanju možganov, telesa in sveta. Na takšnem stališču je utemeljen tudi njegov teoretsko-pragmatični model »utelešenega« ali »udejanjenega spoznanja (kognicije)«, t. i. enakto-logika ali enaktivizem: »V središču iskane vmesne poti se nahaja pripoznanje *temeljne krožnosti* med spoznavajočim subjektom (jazom) in spoznanim objektom (svetom), prvoosebniim živetim izkustvom in tretjeosebniimi *metodami znanosti*, zavedanje, da je ‚pogled od nikoder‘ le fikcija in da je vsako stališče ‚utelešeno‘, tj. pogled-*za-nekoga*, pogled-*od-nekod*.« (Vörös, 2013a: 339)

Tam, kjer je bila včasih trdna razmejitev subjekt/objekt, »utelešeno stališče« spoznava krožno so-vplivanje – komplementarno so-delovanje in so-porajanje. Jaz in svet sta odvisna drug od drugega; vsako spoznanje tako predpostavlja »utelešenost« ali »udejanjenost« človeka v svetu; »okolje je le ozadje, na katerem se konstituira svet, ki je vselej okolje-*za-nekoga*, okolje-*z-neke-perspektive*« (prav tam, 361–363). Znanstveni prikaz sveta ni *odraz*, temveč eden izmed načinov *modeliranja* stvarnosti. Z znanstvenim raziskovanjem vzpostavljamo svet (ne zgolj reprezentiramo). Svet spoznavamo in so-ustvarjamo s hkratnim označevanjem in produciranjem novega znanja o svetu. Spoznanje, da je znanje, ki ga posedujemo, naša interpretacija sveta, ne pomeni, da stvarnost ne obstaja ali pa da je znanost zgolj konstrukt znanstvenikov in teoretikov. Pomeni zgolj to, da je znanost ena izmed človekovih dejavnosti, s katerimi generiramo nov smisel in nova spoznanja, ki ohranjajo našo kulturo in konstruirajo stvarnost, kot jo poznamo.

Vsaka označitev oz. simbolizacija sloni na premisi, da človek oz. jaz ni tisto, kar označujem; torej na izvornem razkolu (razliki) med subjektom in njegovim svetom. Jezik je torej ključni mediator med človekom in svetom oz. človekovim doživljanjem.

⁶ Zahavi V: Vörös, S. (2013a): *Podobe neupodobljivega: (Nevro)znanost, fenomenologija, mistika*. Ljubljana: KUD Logos in Znanstvena založba Filozofske fakultete, str. 395.

njem sveta. Način, na katerega človek doživlja stvari in kako se zunanost reflektira v človekovem jazu, je v tesni povezavi s pojmom »jezika«:

Ljudje pa živimo z jezikom in v jeziku. Jezik nam ni samo sredstvo komunikacije, ni samo lastnost človeka, temveč način bivanja. Samo tako smo sposobni izraziti svojo eksistenco in govoriti o obstoju ali neobstoju česar koli. Pomislimo tudi na to, da nam le jezik omogoča vzpostavljati zapletene modalitete naših medsebojnih odnosov, a to so načini nanašanja na bit drugih oseb in na nas same kot bivajoče osebe. Samih sebe se zavedamo kot bitij, ki so sposobna svoje misli izraziti drugim.⁷

::POSKUS MISLITI NEDVOJNOST: MISTIČNA IZKUSTVA

Mreža označevalcev nima ne začetka ne konca – vsaka asociacija sproži novo verigo označevalcev; tudi če bi mislili in mislili, ne bi prišli do poslednjega mesta, ki bi pomenilo začetek označevanja, ki nima pomena, a je pogoj za obstoj ostalih jezikovnih znakov. V teoriji lahko govorimo o »praznem mestu«, ki je *nakazana* praznina in pogoj za vse ostale označevalce (Miščević, 1981: 67). Podobno je, ko vprašamo »Kdo sem jaz?« – prvi odgovor je jasen, nanj si odgovorimo že z vprašanjem oz. s tem, ko smo se postavili na pozicijo subjekta vprašanja. Drugi, »netrivialen odgovor« mora ostati neznan, da bi se lahko še naprej gibali okrog jedra – samega sebe (prav tam).

Lingvistična teza, ki pravi, da je v jeziku vsak znak smiseln samo v odnosu do vseh ostalih, se v fenomenološki verziji spremeni v teorijo o govorjenju in razumevanju z določenimi znaki, ki so odsotni, o horizontu smisla, ki je horizont odsotnosti in praznine. Tisto, kar je dano v jeziku, je splet, čipka prisotnega in odsotnega, kjer ni neposrednega določevanja, ampak obstaja samo obstransko, indirektno formiranje pomena z anticipacijo neobstoječe celine, poslušanjem tišine in branjem praznih mest. [...] Tako kot telo prepozna svoj odnos do sveta v svoji šibkosti in ranljivosti, tako tudi jezik najde svojo resnico, s tem ko jo zaobide.⁸

Da je beseda bližje tišini kot glasu in da se jezik v svoji posebni jezikovni dimenziji ne oglašča v procesu govora, ampak tam, kjer ostanemo brez besed, je menil tudi pozni Heidegger: »Lom (,Zerbrechen'), v katerem se jezik vrača v tisto brezglasno, v zatišje, je pravi korak k izvoru mišljenja« (Miščević, 1981: 200). Ko mislimo, ne mislimo jezika, naše mišljenje se razvija v jeziku – če želimo zares uvideti, kaj je resnično jezikovno, potem se moramo obrniti k »paradoksu, razliki in nemožnosti enega smisla«, k zavestnemu obratu od dominantnega diskurza (prav tam, 228).

⁷ Ule, A. (2013): »Razumni govor in mistični molk.« *Mistika in misel: Poligrافي*, 71-72/18, Koper: Univerza na Primorskem, str. 90.

⁸ Miščević, N. (1981): *Filozofija jezika*. Zagreb: Enciklopedija filozofskih disciplin, str. 190-191.

Fenomenološki »horizont odsotnosti in praznine« se najbolj dosledno gradi na nikoli do konca izrekljivih izkustvih mistikov. Bolj kot z racionalnim opisovanjem doživetega se mistična izkustva »prikazujejo« skozi molk in paradoks. Proti popredmetenju izkustva se mistiki borijo z molkom, telesnim dejanjem, vzbujevalnim nesmisлом, paradoksom, zanikanjem in prispodobami (Vörös, 2013a: 514). Pot upovedovanja neupovedljivega se odpira v tišini in poskusu zaobiti smiselno umevanje. Ne gre namreč za izkustvo neke posebne vsebine, ki bi jo lahko opisali, ampak gre za preoblikovanje celotne narave doživljanja, tako da nova »struktura« ostane tudi po tem, ko se izkušnja dovrši. Doživeto mistično spoznanje je prepoznanje temeljne nedvojnosti subjekta in objekta spoznave; dialektika enega in drugega je razrešena v vedenju, da sta bila pravzaprav že vseskozi eno. Na kakšen način torej misliti ta nič, ki je nič kot praznina in hkrati možnost porajanja vsega; ta »zlom«, ki vrača mišljenje o ločenem jazu in svetu nazaj k enotnem izvoru?

Temeljna značilnost mističnih izkustev – to, kar jih razločuje od vseh ostalih doživetij in določa njihovo edinstveno naravo – je *zlom razlike med jazom in svetom, med znotraj in zunaj, med subjektom in objektom*, to pa sovпада z izkustvom *eno-sti* (poenotenja itd.) oz. *ničnosti* (izničjenja itd.). Kadar mistik »umre sebi in svetu«, je namreč vse, kar ostane, le še *Enost*, ki pa *ni nekaj* in je zato *prazna*, le še *Nič*, ki pa *ni manko* in je zato *poln*.⁹

Mistično izkustvo vodi od abstrakcije k temeljnemu, h konkretnemu, ki je v svojem izvoru izkušensko in nerazdeljeno na zunanje in notranje, subjektivno in objektivno, ampak je že eno, razcepljeno šele v poskusu pojmiti sebe in svet. Kot zapiše Vörös v svojem delu *Podobe neupodobljivega: (Neuro)znanost, fenomenologija, mistika*, je za mistična izkustva »značilna ravno korenita *izven-* in *nad-* pojmovnost« (130). Takšna izkustva so torej izven našega sistema logike in so zato translogična.¹⁰ Po Vörösu »glavni razlog, zakaj znanost mistike ne more do kraja *do-*misлити, ni v tem, ker bi bila ta nekaj skrivnostnega ali ezoteričnega, ampak zato, ker je to način udejstvovanja, ki se giblje na drugi ravni kot (diskurzivna, znanstvena) *misel*«:

Čeprav obe zanima spoznanje, je pri znanosti to spoznanje dualistično, pri mistiki pa nedualistično. Povedano drugače, resnica mistike leži v domeni *biti*, ne v domeni *znati*, je polje *vednosti* in ne polje *znanja*. Za znanost je zato mistika vselej v nekem smislu ne-znanka, saj ne premore vatlov, s katerimi bi premerila bivajske resnice – nenazadnje zato, ker takšnih *vatlov* ni.¹¹

⁹ Vörös, S. (2013a): *Podobe neupodobljivega: (Neuro)znanost, fenomenologija, mistika*. Ljubljana: KUD Logos in Znanstvena založba Filozofske fakultete, str. 63.

¹⁰ So izraz »trans-logičnega« ali »trans-verbalnega«, pa tudi »izredno razvita oblika intuitivnega« (Ule, 2013: 69).

¹¹ Vörös, S. (2013a): *Podobe neupodobljivega: (Neuro)znanost, fenomenologija, mistika*. Ljubljana: KUD Logos in Znanstvena založba Filozofske fakultete, str. 424.

Znanju (produktu znanstvenega spoznanja) ob bok postavljamo védenje, ki je »bivanjsko«, spoznanje, pridobljeno preko neposredne izkušnje. Znanje je dualistično in se vedno izreka skozi subjekt o objektu – kot smo rekli: opazovano in opazovalec sta strogo ločena. Védenje pa ukinja to ločnico med opazovalcem in opazovanim:

Prehod od znanstvenega znanja k mistični vednosti je namreč prehod od predmetnega k brez-predmetnemu, od dualistično-razlikujočega k nedualistično-poenotivnemu spoznanju. Povedano drugače, mistična celobitno-bivanjska vednost, osnovana na gnoseološkem ne-dualizmu (ukinitvi razlike med spoznavalcem in spoznanim), deluje v odnosu do breztelesnega (abstraktnega, tretjeosebnega) znanstvenega znanja, osnovanega na epistemološkem dualizmu (razliki med spoznavalcem in spoznanim), kot opomnik, da je spoznanje v svojem izvoru nerazcepljeno in enovito/celovito. To, kar je mrak za sij razuma, ni nujno tudi mrak za sij življenja, tj. nekaj kar ni racionalno, ni nujno i- ali a-racionalno, ampak je lahko tudi trans-racionalno.¹²

»Brez-predmetno« in »ne-dualistično« védenje opozarja na primarno nedeljivost jaza in sveta, ki sta v izvoru sovisna (ne-ločena) enota in šele skupaj ustvarjata celotno sliko sveta. Mistično zato ni »*ne objektivna ne subjektivna kategorija*« (prav tam, 332), temveč vedno prisotno ozadje, iz katerega se ti dve porajata.

Če je znanost v domeni (raz)uma, je mistika stvar bitja in jo je tako možno zgolj doživeti, izkusiti, ne pa razumeti. Mistična vednost je pravzaprav ne-vednost, je »*docta ignorantia* ali »*učena nevednost*«; je »*transvednostna*, tj. *onstran* razlike med vsakdanjo (razumsko) vednostjo in nevednostjo« (Vörös, 2013b: 35–36). Od-učenje odstranjuje pogojenosti, ki jih je človek tekom življenja posvojil in si po njih uredil doživljanje in pojmovanje sebe in sveta. Subjektivistična drža do sveta se zlije z objektivnim, zunanjim svetom, ki ga človek opazuje; »bistveno je, da se na neki točki *razlomi razlikovanje med njim in pojavnim svetom*: ko ugasne *hlastanje* oz. *grabljenje*, umanjka dejavnik, ki je doživljajsko sfero razcepljal na *subjektivni* in *objektivni* pol, na *tukaj* in *tam*, na *nas* in na *drugo*« (prav tam, 48–49). Ta uvid pa ni zgolj izkušnja, dana v svoji enkratnosti ali intenzivni občutek sveta, temveč predstavlja »globoko, celobitno, bivanjsko vedenje (vednost)«, ki življenjske dvojnosti vidi kot izpeljanke »temeljne, prvotne nedvojnosti« (prav tam). Ko se nam svet pokaže kot nerazcepljena celota, epistemološkim spremembam sledijo ontološke – spoznanje se steka v vse pore življenja, bivanja (prav tam, 64).

¹² Prav tam, 20.

::SEMIOLOŠKI OČRT: ZNANSTVENI IN UMETNIŠKI KODI

Začetnik sodobne lingvistike Ferdinand de Saussure je utemeljil jezik kot sistem znakov, v katerem se vsak posamezen znak sestoji iz dveh neločljivih delov (binarne opozicije) označevalca in označenca; označevalec je materialni (fizični ali slušni) del znaka, označenec pa je smisel ali pomen (vsebina) znaka. Vsak znak je arbitrarno konvencionalen, kar pomeni, da označevalec in označenec nista motivirana, ampak dogovorjena s konvencijo. Znaki v sistemu nimajo vrednosti sami na sebi, zaradi svoje inherentne *substance*, ampak je vrednost znaka določena z njegovim mestom v sistemu, ki vzpostavi specifičen odnos do ostalih znakov. Znaki so torej določeni relacijsko – nek znak ima pomen samo v svoji razliki do drugih znakov v sistemu.

Znanost, ki želi podajati čim bolj jasna in enopomenska sporočila, uporablja logične formalne sisteme, ki so strogo konvencionalni in zunanje motivirani (homologni), kar prispeva k enoznačnosti sporočila znanstvenega opisa. Po strukturalistu Romanu Jakobsonu bi rekli, da imajo takšna sporočila najbolj izraženo referencialno funkcijo, ki se nanaša na kontekst sporočila in ima spoznavno vrednost. Takšna sporočila predvidevajo intelektualno razumevanje – »postaviti skupaj, *intelligere*, povezati, pomeni organizirati, urediti percipirana občutja« (Guiraud, 1983: 13).

Subjektivni kodi uporabljajo ekspresivne označevalce, zato so lahko tudi individualno (notranje) motivirani, posledično pa se takšni znaki osvobajajo konvencije. Emotivna funkcija sporočila je tista, ki izraža sporočevalčeva čustva in njegov odnos do tega, kar govori – ta je v največji meri zastopana v umetniškem ustvarjanju. Omenimo, da sicer Jakobson loči pesniški jezik od emocionalnega; pesniška ali estetska funkcija se prvenstveno osredotoča na samo sporočilo – je avtoreferencialna.

Čeprav danes estetiko pojmujeemo v kontekstu kategorij umetniškega in lepega, je ta beseda v svojem izvoru pomenila čutno spoznavno: »Grki so uporabljali izraz *aísthesis* za poimenovanje čutnega vtisa. Pojavljal se je v paru z izrazom *nóesis*, ki je pomenil mišljenje, oba pa so uporabljali v pridevniški obliki: *aisthetikós* in *noétikos*, oziroma čutni in mišljenjski« (Tatarkiewicz, 2000: 249). (V srednjeveški latinščini sta kot ekvivalenta grškima izrazoma uporabljali pojma *sensatio* in *intellectus*.) Izenačenje čutnega spoznanja s spoznanjem lepega (kot danes pojmujeemo estetiko oz. estetski doživljaj) se je zgodil šele leta 1750 v delu *Aesthetica* Aleksandra Baumgartna (prav tam).

Umetnost dojemamo kot ekspresivno dejavnost, s katero človek prikazuje svoj odnos do sveta (ne samo v smislu biografskega referiranja, ampak tudi spektra možnega in nemožnega). Ker občutkov ne moremo zajeti v definicije in formalne sisteme, predstavlja subjektivno izražanje v umetnosti možnost svobodnejše in celovitejše predstavitve lastnega doživljanja. Vsakič, ko poskušamo opisati nek prvoosebni doživljaj, se nekaj izkušnje izgubi; izkušnja je namreč »bivanjski« in ne zgolj intelektualni fenomen. Enkratnost subjektivnega doživljanja se izraža s tradicijo »ikoničnih in analoških oblik pomena« znakov, ki imajo ekspresivne tendence: »Njihova funkcija ni v tem, da nam podajo *razumevanje* percipiranih čutov, ampak

da jih mi *občutimo*, ko se nahajamo pred določenimi oblikami posnemanja stvarnosti« (Guiraud, 1983: 15).

Umetnost ne opisuje doživetega, ampak poskuša z individualnim izrazom (prva oseba) evocirati občutke ali izkustvo v drugem, tako da ga postavi v podobno situacijo. Umetniško ali literarno delo se namreč celostno dogodi v aktu recepcije dela – branja, poslušanja ali gledanja. Cilj umetniškega dela ni razumevanje, ampak se zgodi v doživetju dela, ki mu stopamo naproti s celim (izkušenskim) telesom. Kasnejša umetnostna razlaga ni nujen del umetniškega dela, ampak zgolj človeška potreba po klasificiranju in zgodovinenju družbenih in kulturnih pojavov.

Znanost in umetnost sta si na nek način nasprotni, saj se prva ukvarja z obče sprejetimi, objektivnimi in preverljivimi zakonitostmi narave in življenja, druga pa z individualnim doživljanjem in množenjem interpretacij. Še več – medtem ko je znanost naravnana na potrjevanje dejstev, umetniški izraz ne potrjuje naučenega, ampak ga z imaginacijo celo briše in izkrivlja. Umetniški teksti namreč niso podrejeni sistemu družbeno sprejetih vrednot in zakonov, zato umetnost uživa svobodo avtonomnega prostora v družbi, kar ji tudi omogoča emancipatoričen potencial in možnost množenja resnic ter uveljavljanja subjektivne misli in občutja.

Celo jezik, ki ga vsakodnevno (in nerefektirano) uporabljamo za komunikacijo in s katerim negujemo vrednote do stvari in sveta, ni nevtralen sistem, ampak dogovorjena mreža znakov. Že ruski filozof in literarni kritik Mihail Bahtin je trdil, da je v vsakdanjem (živem) govoru ljudi možno zaslutiti ideološko strukturo družbeno-politične ureditve in socialnih sprememb. Jezik je bil zanj »ideološki znak«, del specifičnega ideološkega sistema. Vsaka semiološka danost oz. transformacija fizičnega predmeta v znak pomeni začetek ideologije. Znak ni nikoli nevtralen, saj ima pomen – vrednoti in interpretira – s tem pa tudi modificira, spreminja stvarnost. Subjekt se lahko osvobodi represije simbolične organizacije in prevlade enega (ideološkega) pomena kulturne determinante le z novimi pomeni, ki se kalijo v literaturi in umetnosti.

Razpravo, ki se je začela z najbolj znanstvenimi poskusi razreševanja prvoosebnega izkustva in nadaljevala prek mistične nedvojnosti do umetnosti, bomo sklenili s ponovitvijo misli o vpetosti človeka v kulturo in svet. Ničesar ni mogoče vzeti iz kulture (in njene pogojenosti), da bi ga nevtravno preučili – vse je že človeško, vse je nastalo iz in za človeka. Sveta ne moremo gledati nepristransko kot goli objekt spoznavne, hkrati pa tudi ne kot stvaritev naših misli. Lahko ga zgolj spoznavamo v njegovi mnogoterosti, ki korenini v primordialni enotnosti, ko se subjekt še ni ugle dal kot nekaj drugega od narave.

Od tu se rojeva resnica kot neznanka človeku, od tu se izteka umetnost in ustvarjalni čin kot pot k resnici, okrog katere bo človek vedno osciliral, se ji približeval, jo imenoval in zopet ugotavljal, da mora biti še nekaj več kot to, kar lahko izreče v logičnem diskurzu. Tisto transracionalno, ki je onkraj jezika in zavestne misli; kar ostane, ko smo se izrekli (a ne do-rekli), kaže na nezadostnost ne samo znanstvene metodologije, ampak tudi jezika, da bi v popolnosti opisali svoje doživljanje in svet.

To spoznanje odpira prostor za kultiviranje tišine in opazovanje prepleta jaza in sve-
ta, katerega izkušanje se celostno zajame bolj v modelu umetnosti kot v znanstve-
nem diskurzu.

::LITERATURA

- Guiraud, P. (1983): *Semiologija. Drugo izdanje*. Prev. Mira Vuković. Beograd: Prosveta.
- Husserl, E. (1997): *Ideje za čisto fenomenologijo*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Kononenko, I. (2009): »Natural and Machine Learning, Intelligence and Consciousness.«
V: Eva Žerovnik, Olga Markič in Andrej Ule (ur.): *Philosophical Insights About Modern Science*.
New York: Nova Science, str. 239–258.
- Kordeš, U. (2009): »How to Research Experience.« V: Eva Žerovnik, Olga Markič in Andrej Ule
(ur.): *Philosophical Insights About Modern Science*. New York: Nova Science, str. 191–208.
- Miščević, N. (1981): *Filozofija jezika*. Zagreb: Enciklopedija filozofskih disciplina.
- Peruš, M. (2009): »Consciousness and Vision.« V: Eva Žerovnik, Olga Markič in Andrej Ule (ur.):
Philosophical Insights About Modern Science. New York: Nova Science, str. 209–237.
- Supek, I. (1964): *Nauka, filozofija, umjetnost*. Zagreb: Školska knjiga.
- Tatarkiewicz, W. (2000): *Zgodovina šestih pojmov*. Prev. Primož Čučnik. Ljubljana: LUD Literatura.
- Ule, A. (2013): »Razumni govor in mistični molk.« *Mistika in misel: Poligrafi*, 71–72/18, Koper:
Univerza na Primorskem, str. 69–93.
- (2009): »Science on the Path towards New Horizons and Beyond.« V: Eva Žerovnik, Olga
Markič in Andrej Ule (ur.): *Philosophical Insights About Modern Science*. New York: Nova Science,
str. ix–xxxii.
- Vörös, S. (2013a): *Podobe neupodobljivega: (Neuro)znanost, fenomenologija, mistika*. Ljubljana:
KUD Logos in Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- (2013b): »Odpoved sebi in svetu: o mistični (ne)vednosti.« *Mistika in misel: Poligrafi*, 71–72/18,
Koper: Univerza na Primorskem, str. 33–67.